

Lidové vzdělávání v 19. století a v první polovině 20. století

Kristina Kaiserová

Dějiny lidového vzdělávání jsou speciální odnoží celkového systému vzdělávání, jsou však také součástí kulturních a sociálních dějin. Osvětové lidové vzdělávání se objevuje zejména ve druhé polovině 19. století v řadě zemí.¹ V každé z nich však hraje jinou roli a je jinak akcentováno. Středoevropský vývoj, v tomto případě míněn německý, rakouský a český, si byl velmi podobný. Vzhledem k relativně slušné úrovni základního i pokračovacího školství bylo toto považováno pro nižší vrstvy za dostatečné, srovnatelná byla i menší angažovanost univerzitních vědců oproti anglosaským a severským zemím.²

Práce za účelem výchovy a vzdělávání lidu začala v habsburské monarchii již v šedesátých letech 19. století v souvislosti s projednáváním liberálního školního zákona. Jedním z prvních počínů bylo založení vzdělávacího spolku Iserthal libereckým továrníkem Franzem Hermannem.³ Nejvýznamnější z těchto spolků však byl Deutscher Verein zur Verbreitung gemeinnützlichen Kenntnisse (Německý spolek pro šíření všeobecně užitečných znalostí), který byl založen 14. března 1869 v Německém kasinu v Praze.⁴ Spolek výrazněji než později v Německu finančně podpořili průmyslníci, nositeli koncepce byli vědci, novináři a učitelé. Tento spolek měl na konci osmdesátých let 19. století 6000 členů. Významnou roli sehrávalo zakládání knihoven, přičemž byla snaha shromažďovat a také vydávat především knihy, které nesly liberální akcent ve smyslu antiklerikálním, politicky emancipačním a státně-politicky nacionálním, odmítány byly knihy řešící sociální otázku.⁵

Jako symbol liberální éry lze do jisté míry vnímat Julia Lipperta.⁶

V kontextu zájmu o aktivity Julia Lipperta v této oblasti je důležité zmínit i nejvýznamnější německou lidově vzdělávací instituci Gesellschaft für Verbreitung von Volksbildung (Společnost pro šíření lidového vzdělávání). Společnost byla založena nadučitelem Franzem

¹ Pokusy o osvětu pro širší vrstvy již můžeme datovat od dob osvícenství – srv. např. Günther WOLGAST, *Zeittafel zur Geschichte der Erwachsenenbildung: mit einem Kurzaufsatz „Geschichte der Erwachsenenbildung im Überblick“*, Berlin 1996, s. 3-16.

² Jiří POKORNÝ, *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*, Praha 2003, s. 20.

³ J. POKORNÝ, *Lidová výchova*, s. 141.

⁴ Robert LUFT, *Der Deutsche Verein zur Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse in Prag 1886–1938*, in: Ferdinand Seibt (Hg.), *Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern (Bad Wiesener Tagungen des Collegium Carolinum)*, München 1986, s. 139-178; TÝŽ, *Die deutsche liberale Volksbildung in Böhmen im 19. und 20. Jahrhundert*, in: *Germanoslavica – Zeitschrift für germano-slawische Studien* NF 2 (7), 1995, s. 225-239.

⁵ R. LUFT, *Die deutsche liberale Volksbildung in Böhmen*, s. 230-231.

⁶ Zde srv. text Kristina KAISEROVÁ, *Lidové vzdělávání v Německu a habsburské monarchii – oblast zájmu Julia Lipperta*, in: Julius Lippert a německé prostředí v Čechách, ed. Marcela OUBRECHTOVÁ, Ústí nad Labem 2010, s. 41-47, i celou kolektivní monografií.

Leibingem a továrníkem Fritzem Kallem ve spolupráci s novinářem Augustem Lammersem. Postupně byla získávána podpora významných osobností kulturního a veřejného života, z nichž v čele stál zakladatel svépomocného družstevního hnutí Heinrich Schultze-Delitsch. Společnost byla založena 14. června 1871.⁷ Ve svých počátcích bylo její hlavní náplní nalezení způsobu, jak nejširším vrstvám zprostředkovat podíl na kulturních statcích sjednoceného státu v odpovídající náročnosti. Vzdělávání mas (termín masy byl použit poprvé v zakládací listině ve smyslu „nevzdělaného materiálu“, na nějž má osvěta působit) rozhodně nemělo směřovat k budování sociální rovnosti, této podoby lidového vzdělávání se ujali až sociální demokraté.⁸

První léta vývoje Společnosti s sebou přinesla úspěchy i neúspěchy. Zklamáním byla především absence podpory ze strany podnikatelů a bankéřů, peníze přicházely pouze od malé části vzdělaného měšťanstva. Na straně druhé rychle přibývaly nové spolky (jednalo se o lokální organizace volně vázané na centrum) a rostl počet spolupracovníků (v závěru roku založení 158 spolků a 1229 spolupracovníků, o pět let později narostl počet spolků na 718 a počet spolupracovníků vzrostl na 4426). Od té doby však jejich počet spíše klesal, protože Společnost nedokázala pružně reagovat na aktuální politickou situaci vyvolanou Bismarckovou sociální politikou, která vedla k tomu, že se Společnost více než vzdělání začala věnovat obecně prospěšným záležitostem. K novému rozkvětu Společnosti pak došlo v devadesátých letech pod vedením Johannea Tewse.⁹

Julius Lippert, v důsledku neshod s katolickou církví a také kvůli svému sociálně politickému myšlení, byl v roce 1874 nucen opustit místo ředitele reálných škol v Českých Budějovicích.¹⁰ Pomoc a dočasné působiště našel u litoměřických přátel, knihkupce Blömerta a redaktora Leitmeritzer Zeitung Pickerta. Patrně díky Josefu Holzamerovi,¹¹ významné osobnosti pražského Vzdělávacího spolku, získal roku 1875 místo pedagoga německé Společnosti, v témže roce po smrti generálního sekretáře Franze Leibinga získal jeho post a přestěhoval se z Drážďan do Berlína. Roku 1885 se Julius Lippert vrátil do Čech a

---

⁷ J. POKORNÝ, *Lidová výchova*, s. 21-22.

⁸ Rudolf TIPPELT (ed.), *Handbuch Erwachsenenbildung, Weiterbildung*, Opladen 1999, s. 33-34.

⁹ Johannes HOINKA, *Popularisierende Vortragstätigkeit*, Marburg 2001, s. 10. Srov.

http://www.andranet.de/downloads/hausarbeiten/hoinka2001_01.pdf. Stav k 8. 10. 2010. Též Horst DRÄGER, *Die Gesellschaft für Verbreitung von Volksbildung. Eine historisch-problemgeschichtliche Darstellung von 1871–1914 (Materialien zur Erwachsenenbildung)*, Stuttgart 1975, s. 134-140.

¹⁰ Astrid TÖNNIES, *Julius Lippert. Volkbildner, Kulturhistoriker, Politiker. Aspekte zur Untersuchung seines Werkes und Wirken* in: Ulrich TOLKSDORF (ed.), *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde*, Bd. 34, 1991, s. 123–124. Text je výtahem ze širší, jen částečně publikované práce: TÁŽ, *Julius Lippert. Sein Leben und Wirken in den Jahren 1839 bis 1885. Entwicklung und Ausprägung seines Aufklärungs- und Bildungsgedankens*, Hamburg 1987.

¹¹ Lippert také systematicky psal články pro časopis *Deutscher Volkskalender* pražského spolku, srov. A. TÖNNIES, *Julius Lippert. Volkbildner*, s. 127.

samozřejmě mýnil pokračovat ve své vědecké a popularizační činnosti. Předpokládal klidnou práci ve své vile v Kandraticích u Litoměřic. Avšak politické aktivity, jež souvisely s jeho zvolením do říšské rady, ho donutily po třech letech klidného života přestěhovat se do Prahy. I v říšské radě se věnoval školství, ze své liberální pozice se zejména obával rekonfesionalizace školství. Svého mandátu se vzdal v souvislosti s radikalizací politického ovzduší související s Badeniho jazykovými nařízeními v létě roku 1897. Zbytek života prožil mezi Ústím nad Labem, kde se ještě angažoval v komunální politice, a Kandraticemi. To již byl churav a roku 1909 zemřel, pravděpodobně po operaci prostaty.

Vraťme se však k Lippertově působení v lidovém vzdělávání. Nejdůležitějším a nejpůsobivějším prostředkem lidového vzdělávání byla bezpochyby veřejná přednáška. A právě metodice a didaktice lidové přednášky se Julius Lippert intenzivně věnoval.

Rozlišoval dvě formy přednášky – povznášející a vzdělávací.

Přednáška tzv. povznášející byla určena pro vlastenecké (použil slova *patriotische*, nikoli *nationale*) slavnosti, pamětní dny a další festivity. Tato forma má posluchače sjednocovat, není tedy nutné sledovat úroveň vzdělanosti posluchačů.

Vzdělávací přednáška by měla dle Lipperta respektovat dvě metody: vývojová metoda ukládá přednášejícím pokusit se v rámci tématu sjednotit a zužitkovat dosavadní znalosti posluchače. Jejím úkolem je povzbudit sebevzdělávací zájem. Dogmatická metoda naopak zohledňuje, že posluchač nemá žádné znalosti, tudíž bylo potřeba při zprostředkování látky postupovat ilustrativně a jednoduše.

Významným činitelem, který přednášky realizoval, byl „putující učitel“ (*Wanderlehrer*). V prvních letech Společnosti se dominantně jednalo o bývalé gymnaziální učitele, kteří se buď nechali uvolnit ze státní služby, nebo byli suspendováni. Tyto učitele honorovala Společnost. Předpoklady pro jejich zapojení byly následující:

- dotyčný musel být pro cílové posluchačstvo atraktivní
- musel mít dostatečné věcné znalosti
- musel zvládnout popularizaci tématu
- musel být obdařen schopností prezentace, argumentačním talentem apod.¹²

Julius Lippert za svého berlínského působení napsal také řadu přednášek a článků, jež měly sloužit obecně vzdělávacím účelům, např. *Charles Darwin* (1882) – Lippert se ve svém pojetí kulturní historie hlásil k Darwinovi, jemuž také poslal své dílo *Die Religionen der*

---

¹² Julius LIPPERT, *Über Vorträge im Bildungsverein*, in: *Der Bildungs-Verein* 9/1879, 27, 9 (1879), 28. Též J. HOINKA, *Popularisierende Vortragstätigkeit*, s. 11-12. K tomuto tématu též např. Julius ZIEHN, *Volkserzieher. Biographische Studien zur Geschichte und zum System der Volkserziehung (Vorrede)*, Leipzig 1911, s. III-VI.

Europäischen Culturvolker in ihrem geschichtlichen Ursprunge (Berlin 1881)¹³, za což mu Darwin poděkoval osobním dopisem.¹⁴ Dále pak je možné zmínit *Der Antisemitismus* (1883), *Germanen und Slaven* (1885), *Die altslavisches Gesellschaftsformen* (1889) apod. Texty vesměs vycházely v rámci řady všeobecně užitečných přednášek (*Sammlung gemeinnütziger Vorträge*).¹⁵

Julius Lippert se široce pojatému výkladu veřejného vzdělávání věnoval ve svém textu na téma lidové vzdělávání za časů vlády císaře Františka Josefa I. (*Volksbildungswesen zur Regierungszeit Kaiser Franz Josef I.*).¹⁶ Samozřejmě zdůrazňoval, že rozhodující pro zprostředkování vzdělání co nejširším vrstvám byla všeobecná liberalizace politických poměrů v šedesátých letech 19. století. Zároveň se tištěné slovo stalo přístupným i pro chudé vrstvy, které tak mohly svět vnímat mnohem globálněji. Dalším fenoménem byly změny ve školském systému. Zde považoval za nejdůležitější školskou instituci gymnázium, které dle jeho názorů produkuje absolventy, kteří nejlépe mohou plnit roli zprostředkovatelů mezi tvůrčími vědci a recipujícím lidem.¹⁷ Dále pak zdůrazňoval sociální prostupnost školského systému a zapojení venkova do vyšších forem vzdělávání v rámci školského systému. Pochopitelně neopomenul ani roli školy v nacionálním boji, každý národ si uvědomuje klíčovou roli svého školství pro budoucnost národa. Přičemž zdůraznil roli německých liberálů při prosazování těchto zákonů, kterými své nacionální protivníky takřikajíc vlastně obdarovali.¹⁸

Následně srovnává situaci lidového vzdělávání po roce 1848 v Německu a v habsburské monarchii. Zdůraznil, že zatímco v Německu se část spolků, které se těmto aktivitám věnovaly, zachránila, v Rakousku panovalo ticho. Výjimku tvořily pouze některé úzce vědecké jako například muzejní společnost apod. Změna pak přichází se založením již výše zmíněného Německého spolku pro šíření všeobecně užitečných znalostí, který začal pracovat na zcela jiné bázi.

---

¹³ Celým názvem *Die Religionen der Europäischen Culturvölker: Der Litauer, Slaven, Germanen, Griechen Und Römer, in Ihrem Geschichtlichen Ursprunge*.

¹⁴ „Letter 12959 – Darwin, C. R. to Lippert, Julius, [1881]

Dear Sir,

Pray allow me to thank you sincerely for your kindness in having sent me your work „Die Religionen &c“. Your subject is a most interesting one, and as far as I can judge from the Table of Contents it has been fully treated by you / Dear Sir / Yours faithfully / Charles Darwin.“

<http://www.darwinproject.ac.uk/darwinletters/calendar/entry-12959.html>. Stav k 8. 10. 2010.

¹⁵ J. POKORNÝ, *Lidová výchova*, s. 143.

¹⁶ Julius LIPPERT, *Das Volksbildungswesen zur Regierungszeit Kaiser Franz Josef I. Zum 50jährigen Jubiläum Sr. Majestät*, Deutscher Verein zur Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse, Sammlung Gemeinnütziger Vorträge Nr. 242, Prag 1898, s. 16.

¹⁷ Tamtéž, s. 1-5.

¹⁸ Tamtéž, s. 9.

Lippert ovšem neopomněl zmínit ani říšskoněmeckou Společnost pro šíření lidového vzdělávání, ne snad, aby zdůraznil vlastní aktivity sekretáře spolku, ale protože právě pod vlivem této společnosti došlo k založení řady vzdělávacích spolků zejména v severních Čechách. Na obě společnosti pak navazovaly i profesní spolky, jako příklad lze uvést Spolek pro dějiny Němců v Čechách (Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen) nebo přírodovědný spolek Lotos, které se rovněž věnovaly popularizační činnosti. Stranou nenechal ani aktivity věnované na tomto poli dělnictvu.¹⁹

V závěru svého přehledu se věnuje úvahám o vztahu vzdělání a mravnosti. Zde je spíše skeptický – člověk ze své podstaty vždy nejprve využije nové znalosti ke svým egoistickým cílům, i když ani to nemusí vždy vyústit pouze negativně. Další příklad, vynikajícím způsobem organizované vzdělávání dělnické třídy ze strany sociálních demokratů, má však zároveň za následek velice účelově vybrané zájmové cíle.²⁰

Na závěr se ozývá profesionální historik, který by si přál zcela změnit strukturu společenských věd na univerzitě, více prostoru věnovat dějinám společnosti, kulturním dějinám, tedy oborům, jimiž se zabýval, nicméně cíle si kladl vyšší – jednalo se mu o prolnutí jednotlivých společenskovědních oblastí tak, aby byly v souvislostech přístupné i pro potřeby lidového vzdělávání.²¹

Lippertovy zásluhy o lidové vzdělávání jsou také rozebírány ve vzpomínkové úvaze Julia Reinwartha.²² Úvodní odstavec cituje z Lippertovy práce *Die Religionen der europäischen Culturvölker*²³, v části o germánském posmrtném životě píše o tom, že hrob hrdiny musí být umístěn dostatečně viditelně, aby byly zjevné jeho skutky a jeho sláva. Tato slova si zaslouží i Lippert, zejména v s ohledem na lidové vzdělávání. Tak ve slovní podobě je třeba hovořit i o Lippertovi, zejména ohledně jeho činnosti v lidovém vzdělávání.²⁴

Julius Lippert byl, jak již uvedeno výše, také dlouhá léta činný v Ústí nad Labem, kde jeho komplexní činnost byla nejen odpovídajícím způsobem uznávána, ale také se utěšeně rozvíjela. V jistém smyslu byl jeho následovníkem, třebaže až několik let po Lippertově smrti, středoškolský profesor, vlastivědec, rodopisec, ale také osvěťář Franz Josef Umlauft, který bude zmíněn dále.

---

¹⁹ Tamtéž, s. 12–13.

²⁰ Tamtéž, s. 14.

²¹ Tamtéž, s. 15.

²² Julius REINWARTH, *Julius Lippert*, Deutscher Verein zur Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse, Sammlung Gemeinnütziger Vorträge. Nr. 5, Prag 1911, s. 65–80.

²³ J. LIPPERT, *Die Religionen*.

²⁴ J. REINWARTH, *Julius Lippert*, s. 65.

Druhou fází lidového vzdělávání Robert Luft právem zasazuje do období od 90. let 19. století po konec první světové války.²⁵ V této době nabývají na síle nacionální aspekty v celé společnosti, zakládány jsou obranářské spolky (Böhmerwaldbund, Schulverein ap.). Rezonují pojmy vlastivěda, vlastenecké cítění, zároveň však začala být věnována větší pozornost vědě, kultuře a umění. Významnou roli v této oblasti sehrál časopis *Deutsche Arbeit*, v němž publikovaly elity z řad Němců v českých zemích.²⁶ Akcent byl kladen rovněž na vzdělávání žen a lidové vysokoškolské kurzy. Paralelně však zůstávaly aktuální i všeobecné vzdělávací záměry, jak svědčí přednáška Ludwiga Fleischera držená roku 1901 v Českých Budějovicích.

Ve své přednášce Ludwig Fleischer nejprve provedl analýzu socialistických teorií zosobněných Karlem Marxem a Bedřichem Engelsem, poté přešel ke „globalizaci hospodářství“, která zvyšuje všeobecný tlak na vzdělanost zejména v oblasti přírodních věd a v oblasti lidového vzdělávání, přičemž kladl důraz na lidové vysokoškolské kurzy, zde zmínil např. přírodovědný spolek Lotos. Jako dalšího zprostředkovatele vzdělání zmínil levné lidové knihovny a čítárny a domníval se, že komunální aktivity v této oblasti jsou podníceny Comenius-Gesellschaft, jež byla v roce 1892 zřízená v Berlíně a držela se anglického vzoru komunálních aktivit²⁷. Zde lze s jistotou namítnout, že tento vzor nebyl potřebný, že myšlenka komunálních lidových knihoven vznikla hluboko v 19. století.²⁸ Důležité pro něj byly i „doplňkové spolky“ (rodičovské večery, společnosti pro etickou kulturu, mírové spolky, protialkoholické ap.) a důraz kladl také na umění. Část své přednášky věnoval i zemědělství, kde se objevily dokonce hlasy, že školství překvalifikovává zemědělce, patrně dle názoru o dominanci „zdravého selského rozumu“. To odmítá a na závěr pléduje pro veškeré odborné školství.²⁹

V německojazyčném lidovém vzdělávání v habsburské monarchii stále větší roli sehrávaly českoněmecké oblasti – Centrální svaz německo-rakouských lidově vzdělávacích spolků měl

---

²⁵ R. LUFT, *Die deutsche liberale Volksbildung in Böhmen*, s. 231-234.

²⁶ *Deutsche Arbeit. Monatschrift für das geistige Leben der Deutschen in Böhmen*, což byl významný kulturní časopis obyvatel německého jazyka v českých zemích.

²⁷ Comenius-Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft und der Volkserziehung byla založena roku 1892 v Berlíně archivním radou Ludwigem Kellerem. Úkolem společnosti bylo pěstovat odkaz Komenského, Leibnitze, Kanta, Fichta, Schleiermachers, Schillera a Goetha. Snahou bylo ovlivňovat komplexní výstavbu školství, vzorem byla od roku 1854 existující anglická Working Men's Colleges. Vydávala rovněž v letech 1892-1934 *Comeniusblätter für Volkserziehung, Mitteilungen der Comeniusgesellschaft*. Srv. Günther WOLGAST, *Zeittafel zur Geschichte der Erwachsenenbildung*, s. 29, též <http://www.gameo.org/encyclopedia/contents/comeniusgesellschaft>, stav 13. 3. 2011.

²⁸ Kapitola věnovaná knihovnám od Václava Houfka následuje.

²⁹ Ludwig FLEISCHNER, *Volksbildung und Volkswohlfahrt am Ausgange des 19. Jahrhunderts. Nach einem in der Freilesehalle des Deutschen Böhmerwaldbundes in Budweis gehaltenen Vortrage*, Sammlung Gemeinnütziger Vorträge, vom Deutschen Vereine zur Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse in Prag, April 1901, Nr. 271.

v roce 1906 poprvé výroční zasedání mimo Vídeň, a to v Liberci.³⁰ Ještě v předválečné době se do popředí dostává také Ústí nad Labem. V květnu 1897 byl založen Německý zemský svaz pro lidové vzdělávání v Čechách se sídlem v Ústí nad Labem (Deutscher Landesverband für Volksbildungswesen in Böhmen mit Sitz in Aussig), jenž se stal, bezesporu i za spolupůsobení Julia Lipperta, centrem německoliberálního lidového vzdělávání.³¹

Již válečné období pochopitelně ovlivnilo nejen propagandisticky i lidové vzdělávání, po válce však došlo k zásadním změnám. Jednak institucionálním – Ministerstvo školství a národní osvěty mělo samostatné oddělení pro lidové vzdělávání. Německé lidové vzdělávání mělo snahu se centralizovat a ideově sjednotit i v nacionálním smyslu, tyto aktivity byly zejména liberecké provenience – v roce 1925 byla založena Společnost pro německé lidové vzdělávání v Československé republice (Gesellschaft für deutsche Volksbildung in der Tschechoslowakischen Republik).³² Jednak obsahovým – německé lidové vzdělávání získávalo nové dimenze. Lze to dobře dokumentovat na jednom z jeho čelních představitelů, Franzi Josefu Umlaufťovi.

Franz Josef Umlaufť se od počátku své profesorské praxe intenzivně věnoval přednáškové činnosti. V letech 1908–1913 učil jako řádný profesor na Albrechtově gymnáziu v Těšíně, kde zpracoval shrnující přednášku o lidovém vzdělávání, kterou přednesl na měsíčním shromáždění severomoravského svazu Nordmark 5. prosince 1911.³³

V předmluvě svého textu cituje několik prací, autoři jsou vesměs z Německa, jmenovat lze již zde zmíněného Johannese Tewse nebo Ernsta Schultze.³⁴ Většina je věnována lidovým knihovnám a čítárnám, o nichž dominantně text pojednává. Kromě dějin knihovnictví v různých zemích se zaměřuje na otázku, kdo by měl knihovny a čítárny zakládat. Za nedostatečnou považuje roli státu, u měst je situace velmi rozdílná, garance měst a obcí by se však měly rozšiřovat, i z hlediska marketingového považuje za lepší název městská knihovna a čítárna než lidová knihovna a čítárna, neboť tento název asociuje „lidovou kuchyň“, tedy něco, co má sloužit pouze méně vzdělaným vrstvám.³⁵ Samostatnou úvahu si zasloužily i knihovní fondy, zejména beletrie. Umlaufť zcela realisticky soudí, že není možné knihovny

---

³⁰ R. LUFT, *Die deutsche liberale Volksbildung in Böhmen*, s. 257.

³¹ R. LUFT, *Die deutsche liberale Volksbildung in Böhmen*, s. 233.

³² R. LUFT, *Die deutsche liberale Volksbildung in Böhmen*, s. 235-237. Byl založen i židovský lidové vzdělávací spolek Urania. Roku 1937 byl ještě v Praze založen akcentuálně liberální spolek pro německé lidové vzdělávání (Institut für deutsche Volksbildung) v čele s dlouholetým ředitelem knihovny pražské Techniky Antonem Mouchou. Jeho činnost musela v říjnu 1938 skončit.

³³ Archiv města Ústí nad Labem, Umlaufť Franz Josef, PhDr., Karton č. 25, inv. č. 13156. Přednášku si vydal také vlastním nákladem tiskem pod názvem F. J. UMLAUFT, *Das Volksbildungswesen. Ein Vortrag über die Entwicklung des öffentlichen Bücherei- und Vortragswesens*, Teschen 1912.

³⁴ Johannes TEWS, *Handbuch für volkstümliche Leseanstalten*, Berlin 1904; Ernst SCHULTZE, *Freie öffentliche Bibliotheken. Volksbibliotheken und Lesehallen*, Stettin-Dannenberg 1900.

³⁵ F. J. UMLAUFT, *Das Volksbildungswesen*, s. 20.

vybavit pouze klasiky všeho druhu a všech zemí, ale že je potřeba také nabízet lehčí žánry. Nicméně by měly formovat čtenářský vkus a stavět se proti braku. Sympatické je, že odmítá jakoukoli politickou, nacionální či konfesní agitaci, jediným cílem má být dle Johannese Tewse „vytvářet radostného, svobodného, šťastného, zdravého a chytrého čtenáře.“³⁶ Budování veřejných knihoven a čítáren se Franz Josef Umlauf věnoval po celý svůj život, ve formě praktické i teoretické.

Další Umlaufovou doménou byla vlastivěda. Bezprostředně po skončení války v květnu roku 1919 sepsal příručku o úkolech a cílech vlastivědy v ústecko-chabařovickém okrese, kde se zabývá též teoreticko-metodologickými otázkami. V ní už je vlastivěda jednoznačně zarámovaná bojem za udržení německví v novém československém státě. Na dalších stránkách podává přehled dosavadních vlastivědných prací a upozorňuje spolu s odpovídající pramennou základnou na témata dosud nezpracovaná.³⁷ Část jich v dalších letech také sám zpracoval.³⁸

Významným vlastivědným centrem byl rovněž Cheb. Spolek „Unser Egerland“ se se stejnojmenným časopisem (založený 1897 Aloisem Johnem³⁹ a od roku 1920 řízený Antonem Kraussem) rozprostíral svou působnost přes celé Chebsko. Za pozornost stojí i nakladatelsko-vydavatelská činnost Johannese Stauda.⁴⁰

V této době získala vlastivěda novou dimenzi. Své kořeny sice má již v 19. století, ale nyní se v ní stále více prosazuje „obranářský“ charakter. Všimá si jak pohraničí, tak i jazykových enkláv. Významná jména jsou Walter Kuhn, Josef Lanz či Emil Lehmann,⁴¹ hraničářský aspekt nebyl cizí ani Gustavu Jungbauerovi,⁴² nicméně jemu se jednalo spíše o socioprofesionální změny. Lehmann oproti tomu vnímal „hraničářství“ jednoznačně jako etnicko-národoveckou

³⁶ Tamtéž, s. 21.

³⁷ Franz Josef UMLAUFT, *Aufgaben und Ziele der Heimatforschung im Aussig-Karbitzer Bezirke*, Sonderdruck aus der „Aussiger Tageszeitung“, Aussig 1919.

³⁸ V roce 1920 přebírá Umlauf po zemřelém Alexandru Marianovi městský archiv. V rámci Společnosti pro vlastivědnou práci v Ústí nad Labem, již spoluzakládal, začal se svými spolupracovníky roku 1921 vydávat čtvrtletník *Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes* – byl to časopis s příspěvky ke zdejší vlastivědě. V této řadě nalezneme publikovanou většinu jeho prací v meziválečném období. Kristina KAISEROVÁ - Vladimír KAISER (edd.), *Dějiny města Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 1995, s. 144.

³⁹ Alois John se narodil 30. března 1860 v Horních Lomanech (Ober-Lohma) na Chebsku, kde i zemřel 1. srpna 1935. Byl zakladatelem časopisu *Unser Egerland*, který vycházel od roku 1897. Do prvního ročníku *Deutsche Arbeit* (1901-1902) napsal zásadní stať *Der Böhmerwald in Literatur und Kunst*. Srv. http://www.kohoutikriz.org/data/w_john.php (akt. stav 05.06.2011).

⁴⁰ Základní informace: *Cheb – město. Historicko-turistický průvodce č.11*, pro Chebské muzeum vydalo r. 1999 Nakladatelství Českého lesa v Domažlicích, s. 225. O Chebu více v textu od Elisabeth Fendl v této knize.

⁴¹ K Lehmannovi naposled Petr LOZOVIUK, *Identitätskonstruktionen in der Zwischenkriegs- und Kriegszeit. Zu den „volkscharakterologischen“ Konzepten Emanuel Chalupný und Emil Lehmanns*, in: *Aufbruch und Krise. Das östliche Europa und die Deutschen nach dem ersten Weltkrieg*, (edd.) Beate STÖRTKUHL – Jens STÜBE - Tobias WEGER, München 2010, s. 435-445.

⁴² V tomto seznamu lze často nalézt i jméno Eugena Lemberga, s čímž nesouhlasím, bude uveden až v kontextu katolické vzdělanosti.

otázku za silné inspirace ze sousedního Německa.⁴³ Jako příklad lze uvést Lehmannův text z třicátých let.⁴⁴ Lehmann důrazně apeluje na jednotu sudetských Němců, přičemž evokuje vzpomínku na dr. Josefa Wenzela Tittu a jeho Deutschen Volksrat für Böhmen. Proto není divu, že nelze získat patřičnou pozici u Němců v Říši. Nespolupracují organizace, stranou stojí mládež, vědci proti sobě...⁴⁵ V závěru své rozpravy pak důkladně odkazuje na příklad jednoty v Německé říši s tím, že odtud vyhnané nepřátelské síly se etablojí právě u „hraničářského Němectva (Grenzdeutschtum)“, aby se stavěly proti nové Říši. A znovu vyzývá ke kmenové jednotě, jež má zapotřebí říšskou ochranu.⁴⁶

Myšlenka ohraničit a oddělit jednotlivé nacionální skupiny hrála i ve vědeckém prostoru německé menšiny v meziválečném Československu centrální roli, nelze ji však identifikovat s nacistickou ideologií Třetí říše, jedná se o radikalizaci myšlenek vzešlých již z habsburské monarchie, ke kterým přispěla i prvorepubliková nacionalistická politika.⁴⁷

Umlauft se nadále věnoval také osvětové a propagační práci, ale jak již bylo uvedeno, v nových ideových intencích, kde mu vzorem byli především Josef Blau a Emil Lehmann,⁴⁸ kteří roku 1919 spolu s Ignázem Gothem založili měsíčník Heimatbildung a rozvíjeli i další aktivity v tomto duchu.⁴⁹

---

⁴³ Podrobně jako k německé meziválečné vlastivědě, tak i národopisu srv. Petr LOZOVIUK, *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen*, Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde Bd. 26, Leipzig 2008.

⁴⁴ Emil LEHMANN, *Sudetendeutsche Front! Bemerkungen zur sudetendeutschen Volksorganisation, Schutzarbeit, Volksbildung*, in: Ratgeber für Volksbildung, Heft 7, Sudetendeutscher Verlag Franz Kraus, Reichenberg 1933.

⁴⁵ E. LEHMANN, *Sudetendeutsche Front!*, c.d., s. 3-8.

⁴⁶ E. LEHMANN, *Sudetendeutsche Front!*, c.d., s. 31.

⁴⁷ Ingo HAAR, „Sudetendeutsche“ *Bevölkerungsfragen zwischen Minderheitenkampf und Münchener Abkommen: Zur Nationalisierung und Radikalisierung deutscher Wissenschaftsmilieus in der Tschechoslowakischen Republik 1919-1938*, in: *Historical Social Research*, Vol. 31, No. 4, 2006, s. 236.

⁴⁸ Josef Blau (1872 Nýrsko – 1960 Straubing) byl sudetoněmeckým učitelem a vlastivědcem. V roce 1939 se stal členem Německé akademie věd a umění v Praze, po druhé světové válce a odsunu pak členem Collegia Carolina a nositelem Spolkového kříže za zásluhy. K publikační činnosti ho přivedl zájem o historii Šumavy a Králováků. Psal o vývoji osídlení Šumavy a Českého lesa, o historii Nýrska a skláren. Kromě toho v drobných spisech zpracoval šumavská stará řemesla, historiky o tzv. lesních lídech, šumavský domácí průmysl a lidové umění (<http://mekbn.domazlice.info/novinky-knihovny/kdo-byl-josef-blau.html>) (text Viktora Viktory), srv. též http://www.kohoutikriz.org/data/w_blau.php; Emil Lehmann (1880 Trnovany u Teplic – 1964 Dresden) – gymnaziální učitel, od roku 1928 vedl „Gesellschaft für deutsche Volksbildung“ (Společnost pro německé lidové vzdělávání) v Liberci. V rámci „Goetheheimu“ (od 1932) propagoval národoveckou formu lidového vzdělávání již v duchu Třetí říše. Roku 1935 byl odsouzen a uprchl do Německa, kde se stal honorárním profesorem v Drážďanech. Zemřel bez ohlasu v NDR, v jeho díle pokračoval ve SRN jeho syn Ernst Lehmann http://de.wikipedia.org/wiki/Emil_Lehmann_Volkskundler. O Lehmanovi též Mirek NĚMEC, *Erziehungen zum Staatsbürger? Deutsche Sekundarschulen in der Tschechoslowakei 1918-1938*, Essen 2009, s. 152-157.

⁴⁹ Srov. *Die erste Tagung der sudetendeutschen Arbeitsgemeinschaften für Heimatbildung und Heimatschule, Aussig a. d. E., am 27. März 1923*, in: *Heimatbildung III.*, 4 Wonnemond (=Mai) 1923.

Myšlenka „Heimatbildung“, uzavřeného vlastivědného vzdělávacího konceptu, byla představena Hansem Sachsem, ústeckým středoškolským profesorem, v druhém čísle nově založeného čtvrtletníku *Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes*.⁵⁰

Ve svém textu nejprve staví vzdělání proti pouhým praktickým znalostem a dovednostem. Dále pak apeluje na to, aby vzdělávání nebylo vedeno shora dolů, tj. od vědy, umění, ale od základů, jimiž jsou vlast, rodina a práce. Práce je bohužel ve své celistvosti degradována na strojní formu, takže je na dělníku samotném, aby našel její smysl. Od uvedených základů je potřeba postupovat výše – ke kmeni a lidu. Ty jsou spojeny jazykem, který ukazuje jeho specifika, nemluvě o významu jazyka pro kulturu a vzdělávání obecně. Stranou nesmějí zůstat ani nářečí, jež jsou symbolem kmenových specifíků. Na ně navazují další kmenové artefakty jako zvyky, obyčeje, písně či kroje. To všechno musí být počátkem a základem lidového vzdělávání.

Patrně nejoblíbenějším tématem Franze Josefa Umlaufa byl rodopis. Mezi jiným založil roku 1923 německý spolek zabývající se touto tematikou v ČSR – *Deutscher Verband für Heimatforschung und Heimatbildung in der Tschechoslowakischen Republik* se sídlem v Ústí nad Labem. V rámci této společnosti pak roku 1926 vzniklo centrum zaměřené na sudetoněmecký rodopis. Od roku 1928 vydával nejprve s Antonem Dietlem, později s F. J. Wünschem, čtvrtletník pro sudetoněmecký rodopis – *Sudetendeutsche Familienforschung*. Bohužel se v pozdějších letech tento rodopis nechal zneužít pro rasistické cíle, daly se na něm vydělat slušné peníze za vystavení tzv. Ahnenpassu, dokumentu o rasové čistotě, potvrzení árijského původu, jenž byl v roce 1933 zaveden v Německu.⁵¹

V této době začal svoji kariéru stejně jako Lehmann kontroverzní Rudolf Lochner, obdivovatel Schönerera.⁵² Rudolf Lochner⁵³ patřil od dvacátých let k výrazně národoveckému křídlu sudetoněmeckého lidového vzdělávání v Československu, jeho spisy, zejména ty, které uveřejnil v již nacistickém Německu, jsou vskutku plně emocionálně formulované negace. Čechy považoval za zloděje, lokaje bez jakékoli vlastní kulturní identity.

⁵⁰ Hans SACHS, *Gedanken über die Heimatbildung*, in: *Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes*, 1. Jg., Nr. 2, 1921, s. 47-53.

⁵¹ K. KAISEROVÁ – V. KAISER (edd.), *Dějiny města Ústí nad Labem*, s. 144.

⁵² Rudolf LOCHNER, *Georg von Schönerer, ein Erzieher zu Großdeutschland*, Bonn 1942.

⁵³ Rudolf Lochner (1895 Praha – 1978 Lüneburg) studoval na německé univerzitě v Praze a po absolutoriu se stal spolupracovníkem Ericha Gieracha. Pak pracoval jako jednatel Německého městského výboru v Liberci (*Deutscher Stadtbildungsausschuss in Reichenberg*). V roce 1935 odešel do Německa, habilitoval se ve Vratislavi a v letech 1942-1945 učil pedagogiku na říšské univerzitě v Poznani. Po válce působil na pedagogických vysokých školách v Celle a Lüneburgu. Srv. http://de.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Lochner. Zmíněn též Josef KRÁL, *Československá filosofie. Nástin vývoj podle disciplin*, Praha – Melantrich 1937, s. 254.

Za veškerou kulturu vděčí německému sousedu, jedná se o germanizované Slováky bez slovanské stopy.⁵⁴

Nejvýznamnějším centrem sudetoněmeckého lidového vzdělávání se stala roku 1925 Společnost pro německé lidové vzdělávání (Gesellschaft für deutsche Volksbildung) založená v Liberci Erichem Gierachem a Emilem Lehmannem. V roce 1932 byla doplněna vznikem Goetheheimu, sudetoněmeckou lidovou vysokou školou. Kromě vlastní činnosti spolupracovala nová instituce se stávajícími župními institucemi – Gaubildungsausschuß für den Jeschken-Isergau (župní vzdělávací výbor pro oblast Ještědska a Jizerských hor), letní školy připravovala se severočeskou Kudlich-Bauernschule (Kudlichovy zemědělské školy) a především s cca čtyřiceti menšími či většími lidově vzdělávacími organizacemi.⁵⁵

Hlavní tíha lidového vzdělávání však ležela na lokálních institucích, které zdaleka nebyly tak aktivistické jako střešní organizace a jejich představitelé. Jejich činnost lze ukázat na jedné z výročních zpráv Kanceláře pro lidové vzdělávání založené roku 1923 výborem pro městské vzdělávání v Liberci (Volksbildungskanzlei gegründet 1923 vom Stadtbildungsausschuß Reichenberg) z roku 1928.⁵⁶

V úvodním slově je zmíněno, že přes úspěchy zdaleka Kancelář neoslovila široké vrstvy, proto je apelováno na všechny politické strany a světonázorové orientace, aby lidové vzdělávání podpořily.

Přehled aktivit:

Akce	Počet akcí	Účast
Přednáškový cyklus* ⁵⁷	10	4234
Dílčí přednášky	8	1696
Hudební a umělecké večery	23	4028
Kulturní filmy	2	567

⁵⁴ Rudolf LOCHNER, *Der völkische Gegner – Die Tschechen*, in: *Sudetendeutschland. Ein Beitrag zur Grenzlanderziehung im ostmitteldeutschen Raum*, Berlin-Leipzig 1937, s. 28-35; zmínka o Lochnerově politickém angažmá též Antonín KLIMEK, *Velké dějiny země Koruny české XIV (1919-1938)*, Praha – Litomyšl 2002, s. 124 s odkazem na Rudolf LOCHNER, *Sudetendeutschland. Ein Beitrag zur Grenzlanderziehung im ostmitteldeutschen Raum*, in: *Volk und Welt*, Heft 13, Langensalza – Berlin – Leipzig 1937, s. 84.

⁵⁵ *Goetheheim. Sudetendeutsche Volkshochschule in Reichenberg, Bericht 1933 der Gesellschaft für deutsche Volksbildung in der Tschechosl. Republik. Ratgeber für Volksbildner*, Heft 6, Sudetendeutscher Verlag Franz Kraus, Reichenberg 1932.

⁵⁶ *Sechster Tätigkeitsbericht der Volksbildungskanzlei Reichenberg für das Jahr 1928*, Verlag der Volksbildungskanzlei, Reichenberg i. S. 1929, s. 3-4.

⁵⁷ Přednáškové cykly: Úvod do současného umění; Technické zajímavosti; Naše ženy; Ve znamení racionalizace; Otázky světonázorové; „Z dalekého světa“; Výstavba našeho domova (Liberec a okolí), Cesty za uměním do Řecka; Slovanské národní písně; Mozek a duševní schopnosti, in: *Sechster Tätigkeitsbericht der Volksbildungskanzlei*, s. 5.

Loutková představení	6	940
Vlastivědné prohlídky	2	37
Letní školy (6 dnů)	1	699
Lidové vysoké školy (4 týdny) ⁵⁸	1	38
Kurzy vyšší školy pro lidové vzdělávání	14	235
Hudba ke cvičení	1	-
Celkem účast		12 474

Zajímavou sondou pro vývoj lidového vzdělávání 19. a 20. století pak lze učinit u místního Humboldtova spolku (Humboldtverein) v Rumburku pro léta 1869-1931.⁵⁹

Vznik Humboldtova spolku je spjat se jménem zoologa a bývalého poslance frankfurtského sněmu Emila Adolfa Roßmäßlera, který v červenci roku 1859 vyzval německou veřejnost, aby uctila památku dva měsíce předtím zemřelého Alexandra von Humboldta. Roßmäßler již dříve popularisoval Humboldtovy myšlenky, až 14. září t. r. v předvečer jeho nedožitých devadesátých. narozenin navrhl založit přírodovědné lidové spolky. Humboldtovy spolky se pak měly prezentovat na Humboldtových slavnostech 14. září.⁶⁰ Zatímco v Německu se tyto spolky staly přechodnou epizodou⁶¹, v habsburské monarchii se uchytily.

Rumburský Humboldtův spolek se inspiroval v sousedním Sasku, založen byl roku 1865.⁶² Jedním ze zakladatelů byl i majitel knižního obchodu a tiskárny Heinrich Pfeifer (1837-1911), jenž byl zvláště významnou osobností v řadě dalších aktivit liberálního světa v mnohém přesahující hranice města Rumburku. Vydával a od roku 1868 i redigoval Rumburger Zeitung (dříve Rumburger Wochenblatt). Ve své tiskárně vydal i řadu publikací.⁶³

První zasedání valné hromady spolku se konalo 7. února za přítomnosti „otce zakladatele“ prof. Roßmäßlera. Rumburský Humboldtverein se stal členem Německého spolku pro šíření všeobecně užitečných znalostí (Verein zur Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse), Spolku pro dějiny Němců v Čechách (Verein für die Geschichte der Deutschen in Böhmen) a

⁵⁸ Kurs se konal v Krupce od 2.-28. července, z 38 účastníků velký podíl dělníků. Vyučující: Prof. Lehmann, Doz. Dr. Schwarz, Fachl. Dreixler, Ing. Koberg, Fachl. Boser, Prof. Langecker, Akad. Maler Wisch, Lehrer Baier, Cand. Phil. Obrlik, Dr. Adamek und Frl. Jansche; In: *Sechster Tätigkeitsbericht der Volksbildungskanzlei*, s. 8.

⁵⁹ *Der Humboldtverein in Rumburg vom 1. bis zum Schlusse des 67. Vereinsjahres 1865-1931*, zusammengestellt von Johann ČERMAK, Birgerschuldirektor i. R., Rumburg 1932.

⁶⁰ Andreas W. DAUM, *Wissenschaftspopularisierung im 19. Jahrhundert. Bürgerliche Kultur, naturwissenschaftliche Bildung und die deutsche Öffentlichkeit 1848-1914*, Oldenbourg 2002, s. 138.

⁶¹ A. W. DAUM, *Wissenschaftspopularisierung im 19. Jahrhundert*, s. 139.

⁶² *Der Humboldtverein in Rumburg*, s. 5-6.

⁶³ Jan SMETANA, *Rumburk. Město v českém Nizozemí*, Rumburk 1999, s. 188.

„Exkursionsklubu“.⁶⁴ Roku 1886 byl založen severočeský Svaz pro šíření lidové vzdělanosti se sídlem v Pojizeří (Verband für Verbreitung von Volksbildung mit dem Sitze im Isertal⁶⁵).

Byly zavedeny oslavy jubileí velkých osobností – zejména básníků a myslitelů německého národa, rodinné večery s kulturním programem ap.

Na činnosti spolku se samozřejmě podepsala i první světová válka, nejen členy, kteří v ní padli. Ale ač panovala hmotná nouze, řada aktivit v rámci možností pokračovala, také knihovna byla dále bohatě využívána.

Po roce 1918 se Humboldtův spolek podřídil výše zmíněným zákonům o lidovém vzdělávání. V roce 1926 se pak dosud volný svaz lidově vzdělávacích spolků v severních okresech Čech transformoval na Německý vzdělávací svaz českého Nizozemí (Deutsche Bildungsverband Nederland) se sídlem v Rumburku. Jednalo se o okresy Rumburk, Šluknov a Varnsdorf. Zvláštní pracovní skupina se zabývala vlastivědou. V roce 1922 byla také na základě zákona z roku 1919 otevřena lidová knihovna.

Spolek se prezentoval pestrou činností, která ještě bude analyzována. Zásadní změnou bylo zavedení filmových představení, promítání bylo zahájeno v roce 1923 v pronajatých sálech, své kino Humboldtův spolek nevladnil. Stranou nezůstalo ani divadlo.⁶⁶

Proveďme si nyní několik sond do činnosti Humboldtův spolek v letech 1865-1931, vynechána je ryze schůzovní činnost:⁶⁷

1865

Přednášky: 5 členů 12 vlastních přírodovědných témat;
4 členové 18 cizích témat z vědecké tematiky;
1 host přednesl vlastní téma.

Výlety: 2 společné – jeden do Kyjova (Khaa), druhý na setkání saských HV k rozhledně Kottmar u Neugersdorfu v Sasku.

Ostatní: členové dodávali minerálie, knihy a byly předplaceny časopisy.

1866

Přednášky: témata: zdroje tepla, elektřina s pokusy, motýli, vznik černého uhlí, dále botanika, různá fyzikální témata ap. (během války přerušeno).

Ostatní: minerálie dále doplněny herbářem, sbírkou motýlů a dřev, fyzikálními přístroji pro experimenty.

1871

Přednášky: 3 veřejné: fyzik z Ambergu, jež vynesly spolku 25 zl., pak chemik z Ebersbachu/Sasko o svítivplynu s experimentem, členové HV o mušlích, stáří lidstva, krevní oběh, pověry, darwinismus, ku-klux-klan, etc.

Výlety: doubické údolí, účast na putovním sjezdu hornolužických HV v Eibau, aktivní účast na 1. pěveckém sjezdu 1. Německého pěveckého spolku pro severní Čechy (Deutscher Sängerbund für Nordböhmen).

⁶⁴ *Der Humboldtverein in Rumburg*, s. 8-9.

⁶⁵ Neměl dlouhého trvání, na přelomu století zanikl. *Der Humboldtverein in Rumburg*, s. 9.

⁶⁶ *Der Humboldtverein in Rumburg*, s. 10-14.

⁶⁷ *Der Humboldtverein in Rumburg*, s. 15-139.

Ostatní: průběžné rozšiřování sbírek a knih.

1878

Přednášky: přednáška prince z Buchau o Egyptě za honorář 50 marek na jaře a na podzim o Palestině a Egyptě, přechod Venuše, charakter zvířat, tabak, komerční využití stříbra, vulkanologie etc., vyjádřena žádost o získání dr. Brehma, přednáška prof. Paudlera na téma **severočeské pověsti**⁶⁸ účast 140 lidí.

Výlety: Šternberk, účast putovním sjezdu v Leukersdorfu /Sasko, organizace putovního Sjezdu severočeských a lužických vzdělávacích spolků v Rumburku.

Ostatní: vstup do českolipského Exkursionsklubu, 29. září odhalen pomník císaře Josefa, objednan časopis Lusatia.

1885

Přednášky: Amerika včerejška, přítomnosti a budoucnosti, barevné světlo, **Goethe a Schiller**, technické problémy z řemesla a umění „starých“, peníze a měna, **Emil Ritterhaus jako básník našeho lidu a naší doby**, host prof. Kühne na téma **divadlo jako vzdělávací instituce nebo pouhá zábava?**, nadvýroba v průmyslu, prof. Hübler (Reichenberg): Afrika a nejnovější úspěchy Německa na tomto kontinentě, **lidové pověry**.

Výlety: Neugersdorf.

1895

Přednášky: výroba šperků z kovů dříve a dnes, **příčiny války mezi Čínou a Japonskem**, vznik a vývoj planet, komety, lov klokanů v Austrálii, cesta do Itálie, přednáška kustoda libereckého muzea dr. Pazaurka o **rokoku a empiru**, stavby a stavební styly křesťanské doby, veřejná přednáška Julia rytíře v. Payera (cestovatel na severní pól) o jeho cestě do severovýchodního Grónska (HV věnoval na fond severní cesty 150 zl.), moderní dálková spojařská technika, cesta do Černé Hory...

Ostatní: rodinný večer s koncertem a humoristickými scénkami.

1905

Přednášky: ředitel Rich. Laube z Lipska promítání světelných obrazů z cesty do Bosny, Hercegoviny a Dalmácie, přednáška básníka Šumavy z Nového Boru země a lid na Šumavě, promítání světelných obrazů na téma vinný ráj v Porýní, na téma světová výstava v St. Louis, na téma dílny velkého elektrotechnického závodu, Krkonoše, univ.-prof. August Sauer o **pojmu a významu světové literatury**, univ.-prof. Reinhard Reinisch z Lipska o geologickém podloží okolí Rumburka, as. ist. drážďanské techniky Martin Lüttich o telegrafické hlásce počasí vodní hlásky v Hamburku.

Ostatní: příprava Schillerovy slavnosti, divadelní večer (Schwank, Telephongheimnisse), večer básníka Otto-Ernsta.

1915

Přednášky: moderní zbraně v námořní válce, válečné dojmy z východu a západu, promítání světelných obrazů prof. Německé techniky Augusta Geßnera o 30,5 cm bateriích motorů.

Ostatní: večer válečných zpěvů, knihovna byla za války otevřená.

1925

Přednášky: promítání světelných obrazů o cestě do Dolomit, o Ötztalu, Skandinávie na motorce, o **starých Římanech, starogermánském umění, německá žena ve středověku, německá lidová píseň**, kámen – rostlina – zvíře, Dr. Wolfgang Schulz ze Zhořelce **starogermánské básně a Edda**.

Filmová představení v kině Marx: směs tematicky pestrých filmů, částečně i pro děti.

V roce 1928 přibývá samostatná rubrika o divadelních večerech.

---

⁶⁸ Tučně budou vyznačovány přednášky ze společenských věd.

Přehled aktivit souhrnně:⁶⁹

rok	přednášky/Vorträge	přednášky/Vorlesungen	ostatní akce	počet členů HV
1865	13	18	2 výlety	69
1866	8	Vícero	?	?
1867	vícero	-“-	?	?
1868	-“-	-“-	?	?
1869	-“-	-“-	?	?
1870	-“-	-“-	?	78
1871	16	15	1 výlet	86
1872	23	26	-“-	88
1873	20	20	-	96
1874	30	8	2 dámské večery	91
1875	20	9	-	116
1876	17	13	-	100
1877	16	8	-	111
1878	9	9	-	108
1879	13	5	-	112
1880	10	6	-	111
1881	6	5	-	112
1882	7	15	-	124
1883	8	9	-	131
1884	12	4	-	123
1885	18	5	1 výlet	139
1886	13	3	-“-	198
1887	14	5	1 slavnost Uhland 1 rodinný večer	245
1888	17	2	1 výlet	264
1889	16	4	1 výlet 1 slavnost Schiller	306
1890	9	4	1 slavnost 25. výr.	308
1891	16	4	1 slavnost Grillparzer 1 slavnost Körner	337
1892	18	9	1 rodinný večer	342
1893	14	5	-“-	353
1894	11	4	-“-	348
1895	14	4	1 rodinný večer 1 výlet	317
1896	14	3	-	313
1897	14	3	1 rodinný večer	300
1898	10	-	-“-	284
1899	11	-	1 slavnost Goethe	302
1900	12	4	-	324
1901	10	3	1 zábavní večer	317
1902	11	-	1 rodinný večer	311
1903	14	-	1 zábavní večer 1 divadelní večer	309
1904	11	-	2 divadelní večery	309
1905	12	-	1 slavnost Schiller	317
1906	12	-	2 divadelní večery	330

⁶⁹ *Der Humboldtverein in Rumburg*, s. 140-141.

1907	12	-	1 divadelní večer 1 koncertní večer	315
1908	13	-	-	332
1909	15	-	-	331
1910	13	-	3 divadelní večery	350
1911	11	-	2 divadelní večery	353
1912	9	-	-	391
1913	11	-	2 divadelní večery	417
1914	7	-	1 divadelní večer	411
1915	5	-	-	-
1916	-	-	-	-
1917	-	-	-	-
1918	2	-	-	-
1919	10	-	-	346
1920	15	-	1 divadelní večer	403
1921	13	-	-	488
1922	15	filmová představení	-	518
1923	15	18	-	590
1924	12	23	-	657
1925	11	31	-	859
1926	11	34	-	1076
1927	16	48	1 divadelní večer	1688
1928	15	45	9 divadelních večerů	2104
1929	13	25	10 divadelních večerů	2248
1930	11	24	16 divadelních večerů	2428
1931	13	36	18 divadelních večerů	2844

I tato letmá sonda jasně ukazuje určité trendy ve vývoji Humboldtova spolku. Do roku 1914 (1918 – během války byl pochopitelně program velmi omezen) v činnosti spolku, především přednáškách, jednoznačně dominovalo při založení deklarované přírodovědné zaměření, s možností využít světelných obrazů přibývalo cestopisných pořadů. Společenské vědy zůstaly víceméně omezeny na vzpomínkové večery věnované slavným německým kulturním osobnostem (Goethe, Schiller etc.). Po první světové válce se situace razantně mění. Humboldtův spolek se mění ve všeobecně vzdělávací spolek s důrazem na německé historické a národopisné dědictví. Vzhledem k prudkému nárůstu členů lze říci, že náplň odpovídala společenské poptávce. V rámci spolku se paralelně rozvíjelo i divadlo, zásadní koncepční změna přichází roku 1922, kdy se začaly promítat filmy. Filmy byly promítány naučné i zábavné, pro široké spektrum diváků včetně dětí.

Klíčovou roli pro většinu lokálních vlastivědců a organizátorů lidového vzdělávání sehraovaly i nadále lidové knihovny, v tom kontinuita s 19. stoletím byla nezpochybnitelná.⁷⁰

⁷⁰ Např. článek Prof. Dr. Josef EISENMEIER, *Volksbücherei und Volksbildung*, in: Sammlung Gemeinnütziger Vorträge, (hrsg.) vom Deutschen Vereine zur Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse in Prag, Feber-März 1920, Nr. 489/490, s. 10. Ke knihovnictví obecně viz samostatnou kapitolu této publikace.

Osvětové vzdělávání běželo paralelně i na bázi sociálních hnutí a konfesí, to však již přesahuje cíle tohoto tématu.